

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Яремчук М.

Науковий керівник – доц. Костюк Л.В.

ПОМИНАЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ ЛЕМКІВЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Характерні для початку III-го тисячоліття тенденції світового поширення та активізації глобалізаційних процесів, втілення міжконтинентальних і континентальних стандартів розвитку та життєдіяльності суспільства загострюють питання збереження національної самобутності, підґрунтям якої є традиційна народна культура в усіх її регіональних варіантах. Це зумовлено пожвавленням певних суспільно-національних процесів в нашій державі, що актуалізувало ґрунтовне пізнання всіх аспектів традиційної народної культури та побуту.

Особливе місце в дослідженні українських етнографів посідає вивчення сімейної обрядовості, котра пов'язана з ключовими подіями життєвого циклу людини і містить чимало самобутніх і давніх традицій. Деякі складові цієї ділянки духовної культури народу (родильні, весільні звичаї та обряди) уже висвітлено в окремих дослідженнях. Натомість узагальнених історико-етнографічних праць про українські поминальні традиції та їх локальні особливості у вітчизняній етнографії й досі немає.

Тому вивчення поминальних обрядів лемків, зокрема їхньої регіональної специфіки, є одним із невідкладних наукових завдань. Оскільки поминальна звичаєвість через свою виняткову консервативність зберігає багато реліктів давньої обрядової культури, спеціальне дослідження цього фрагменту родинного укладу актуальне також з погляду перспективних напрямків українознавчих і загалом слов'янознавчих студій, а саме — в ділянці етногенезу, ритуалістики, культурології.

Метою статті є комплексне вивчення поминальної обрядовості як різновиду сучасної сімейної звичаєвості. Реалізація зазначеної мети передбачає розв'язання низки завдань: методом польового дослідження зібрати й опрацювати етнографічні матеріали у жителів і, з'ясувати семантику ритуальних дій.

Означена проблема знайшла відображення у студіях істориків і етнографів. Окремі аспекти цього питання порушено у працях таких науковців, як В. Гнатюк [1], Ф. Колесси [2], Р. Гузій, Й. Вархол, Н. Вархол [3], І. Красновський [4], котрі подають загальну характеристику поховальної обрядовості, проте лише дотично згадують про досліджувальну територію. Важливі та цікаві відомості про лемківський поховальний обряд подають інформатори [10]. Цінність їхніх свідчень полягає в тому, що ці люди неодноразово були учасниками описаних ритуалів. У своїх свідченнях респонденти розповідають про зміни ставлення сучасної молоді до перед поховальних звичаїв, до передвісників смерті у різних місцевостях Лемківщини.

Комплекс післяпоховальних звичаєво-ритуальних заходів охоплює низку очищальних, охоронних, поминальних і траурних чинностей, традиційно розпочинається обрядодіями, які спрямовані на ліквідацію учасниками ритуалу уявного нечищення. Так, повертаючись із кладовища, родичі та учасники поховальної процесії виконують обрядове омивання рук. Миють руки з милом, витирають їх одним і тим самим чистим рушником *"щоб не осталося на них чогось з мерця"* [10]. Практика ритуального очищення учасників обряду за допомогою води є однією з традиційних реалій похорону. Подібні явища, в основі яких лежать прадавні уявлення про очищально-охоронні властивості води та вогню, наявні в звичаєвості багатьох європейських та інших народів світу. Імовірно, вона була відомі й язичницьким слов'янам.

Післяпохоронні поминки, якими розпочинається річний цикл обрядів, пов'язаних із ушануванням пам'яті людини, також відбувалися з дотриманням багатьох своєрідних звичаїв. Сім'я покійного запрошувала всіх людей з цвинтаря на горячки – гарячий обід, якого не робили тільки після похорону дитини. На подвір'ї чи в хаті після того як помили руки сідали за столи. Трапезу починав священник спільною молитвою (*"Отче наш"*). Приготовляли на цей обід прості страви, подекуди навіть безм'яси, пили небагато, не було жартів, сміху, співу. В деяких селах частували людей тільки горілкою та шматочком хліба. На закінчення священник читав *"За упокої душі усопшого раба Божого"*, усі настоячки співали *"Вічною пам'ятю"* – і на тому похорон закінчався [10]. На ніч оставляли на прикритому столі їжу, а як помер чоловік, то й горілку, – щоб душа вночі купалася й очищалася від гріхів.

Два найближчі дні дяк читав у церкві Псалтир, сім'я в той час не працювала, а за тиждень знову читали Псалтир, рідня приносила три книші, священник правив панахиду. Адже по закону Божому мертвих треба обов'язково поминати. Ще деякий час, в основному до сорока днів по смерті, життя в хаті, де був покійник, позначене поминальними ритуалами.

Далі відбувається обід після поховання померлого, як перші поминки, тому що часто третини об'єднуються з обов'язковим обідом, а похорон в основному відбувається на третій день. Поминальні дні діляться на дві групи: календарні та індивідуальні. Індивідуальні поминки зумовлюються днем смерті і відбуваються у суворій відповідності: після трьох, шести, дев'яти й дванадцяти тижнів та півроку по смерті, натомість по рокові переставали панахиду правити, бо інакше *"душа небіжчика не відставала би від родини"* [10].

Слово “поминати” походить від слова “пам’ятати”, тобто згадувати про померлого. У християнській церкві цей звичай закріпився вже з кінця II – початку III століття. Від того часу було встановлено християнське богослужіння, моління за покійних, бо це є священним обов’язком кожного християнина. Ще Іван Золотоустий говорив: *“Це спосіб полегшити муки душі грішника. Якщо захочемо. Якщо ми будемо творити часті молитви за нього, якщо будемо роздавати милостиню тоді, хоч і не вартий він був милостей Божих, Бог нами буде вблаганий. Не про труну й не про похоронні урочистості маємо дбати ми, але про душу покійного... Повідай ім’я покійного, попроси всіх творити молитви та вблагання: це вмилосердить Бога; хоч і не від нього самого це підноситься, а інші просять милості Божої. Такий закон людиноподібності Божої...”* [11, с. 376].

Церква має прадавній звичай поминати померлих 3-го, 9-го і 40-го дня після смерті, тому ці дні звуться третини, дев’ятини й сорочини або чотири десятини. Ці дні пов’язані з етапами сходження душі до неба. У требнику Петра Могилы говориться про духовне значення тих поминальних днів: “Поминання 3-го дня означає, що померлий вірив у Христа, який воскрес 3-го дня, а також і те, що померлий зберіг три богословські чесноти: віру, надію і любов”. Поминання померлого на третій день після смерті здійснюється з декількох причин. Зокрема, поминання в цей день здійснюється на честь Пресвятої Трійці (Отця, Сина і Духа Святого), в ім’я якої був хрещений покійний, і віру в яку він зберіг до останнього подиху.

Поминанням 9-го дня просимо Господа Бога, щоб через заступництво небесних ангельських хорів упокоїв померлого зі святими. Поминання 40-го дня відбувається на спомин перебування Ісуса на землі 40 днів по своєму воскресінні, а також на спомин 40-денного посту Мойсея і пророка Іллі” [2, с. 78].

Символічним у поминальній обрядовості є дев’ятий день після смерті людини. Вважалося, що впродовж восьми днів душа людини ще перебуває на землі, бачить все, що тут відбувається, а на дев’ятий день полишає земний світ. Саме тому в цей день відправляють Святу Літургію за упокій душі – “панахиду”. Для цього в церкву несуть хліб, а дома варять кашу, борщ, суп, гриби, рибу, печуть свіжий хліб і поминають сім’єю, але сьогодні ритуальний обід переважно замовляється у ресторанах.

Таке ж поминальне богослужіння відправляють на сороковий день після смерті. Лемки вірять, що від третього до дев’ятого дня після смерті душі показують рай, а від дев’ятого по сороковий день вона бачить пекло. На сороковий день Бог вказує душі місце відповідно до земних вчинків людини. Тому поминання цього дня є особливо важливим, бо вирішується подальша доля померлого. До сорокового дня на богослужіннях померла людина згадується церквою як новопредставлена.

Також поминають небіжчиків у першу і всі наступні річниці смерті. За бажанням родичів, такі молитви можуть бути частіші. Впродовж Великого Посту відправляються сорокоусти по церквах. Під час цих богослужінь священники зачитують імена померлих, вписані до спеціальних книжечок. Саме слово “сорокоуст” дослівно означає: сорок уст, тобто моління 40 устами чи священниками або правилом у 40 церквах одночасно [7, с. 4].

Взагалі богослужінню відведена провідна роль у поминанні померлих, бо молитва – це єдине, чого вони потребують від живих. Переважно чуємо чийсь розповіді про те, що снять померлі родичі чи знайомі, то як правило, сюжетом того сну є прохання небіжчика дати напитися, їсти, принести ліків, теплий одяг. Всі ці прохання лише про одне – про молитву. В такий спосіб людина, про яку через щоденні турботи родичі починають забувати, просять згадати про неї у молитві, а вартість пам’ятника чи огорожі – це амбіції не того, хто у вічності, а живих, які іноді помилково вважають, що чим дорожчий надгробок, тим щиріша їхня любов.

Обряд поминання, незалежно від термінів, здійснювався за однією схемою і включив в себе такі обов’язкові стадії: заупокійна Служба Божа, роздача милостині; поминальна вечеря – обід; відвідини могили. Поминки починаються вечерею напередодні канонічної поминальної дати. Як правило, пополудні в хаті засвічуються свічки, перед образами – лампадка, і починається читання Псалтиря. Прийти пом’янути покійного – обов’язок усіх, хто з ним спілкувався. У хаті готують страви такі, як і на похорон.

Окрім поминання окремого померлого, існують поминальні дні, коли вшановуються всі померлі. Це вселенські поминальні суботи. Поминають в ці дні душі в церкві. Для цього в церкву несуть хліб, а дома варять кашу, борщ, суп, гриби, рибу, печуть свіжий хліб і поминають сім’єю. На вечерю перед Різдом в кожній родині сідає вся сім’я за стіл і поминають. Назви постів (Пилипівський, М’ясоїдний, Великий, Петрівський тощо), є назвами поминальних субот усіх померлих, в які, на думку жителів сіл, треба щоб *“поминалися всі душечки для їхнього спокою”* [10]. Тому в такі суботи несуть до церкви хліб, яким потім дома поминають за вечерею.

По всій Україні встановлено православні панахиди богослужбового року. Це п’ять вселенських поминальних субот: м’ясопосна, троїцька, 2, 3, 4 суботи Великого посту. Встановлені поминальні дні: понеділок Хоминого тижня, тобто другий понеділок чи неділя після Великодня (проводи, “могилки”), 11 вересня – день Усікновення глави св. Іоанна Предтечі та Дмитрівська субота. В поминальні дні родичі померлих ідуть до церкви, потім – на кладовище. Там, де панахида відбулася, починається трапеза. Цей звичай – колективні поминки, або громадська панахида, – зберігається й дотепер. При цьому дотримуються давнього ритуалу покладання на могилу не тільки страв і ласощів, але й квітів і свічок.

На проводи родичі розкладають на могилах своїх близьких крашанки і цукерки, які збираються дітьми. Коли йдуть на кладовище, то фарбують яйця (пасхальних яєць на могилки не несуть), беруть хлібину, і все складають у хустку чи рушник, і викладають на могилу. На Паску відбувається загальне поминання всіх померлих, священник ходить по кладовищах: хто хоче, то замовляє панахиду “За хожденієм” – це коли ідуть по цвинтареві, співають і таким чином відправляють панахиду, а хто замовляє індивідуально – то й коротеньку *“Лімію”*.

Із річним поминальним циклом чи принаймні окремими його датами пов’язано дотримання родичами померлого трауру. протягом XIX – на початку XXI століття основними проявами річного поминального циклу були певні особливості щоденного одягу членів сім’ї, обмеження щодо здійснення ними окремих

господарських робіт, участі в розвагах і святкових урочистостях. Дотриманню цих настанов лемки й досі надають важливого обрядового й етичного значення, засуджують будь-який прояв неповаги до пам'яті покійника. У перші роки відвідували їхні могили, зокрема у великі свята, часом виносили на могилу залишки страви або ласощів. Однак на відміну від сусідніх етнічних груп лемки могилам предків великої уваги не приділяли: коли на них зігнували дерев'яні хрести, могила заростала травою і забувалася. Леше час від часу на могилах садили улюблені дерева небіжчика, залишаючи так пам'ять про нього.

Після похорону родичі померлого мають обов'язково носити жалобу за покійним. Варто зауважити, що дуже часто поняття жалоби зводиться до відповідного кольору одягу, прикрас, заборони використовувати яскраві кольори. До середини ХХ століття лемки носили, на відміну від інших етнічних груп, одяг не чорного, а білого кольору.

Традиційно за батьками носять жалобу впродовж одного-двох років, за бабусею чи дідусем до трьох-чотирьох місяців. Батьки за дітьми часто не полишають жалоби впродовж багатьох років або й протягом всього життя. Виявами жалоби виступає і дотримання певних постів, зокрема перед Днем святого Петра та Павла. Батькам, у яких померли діти, забороняється їсти фрукти до Спаса, щоб дитина не була обділена ними на тому світі. За охрещеними маленькими дітьми жалобу не носять, тому що це чисті ангели, які не потребують жодної покути. Жалоба за самогубцями повинна включати постійно покуту у молитвах і даванні милостині від його імені, що спокутує його гріхи. Святий Іван Золотоустий про це говорить так: *"Постараємось, поскільки можливо, допомагати спочилим нечистим замість сліз, замість плачу, замість дорогих гробниць, нашими за них молитвами і приношеннями, щоби таким чином і їм, отримати обіцяні блага"* [12, с. 378].

Для поминання "нечистих" покійників також існують спеціальні дні, але не церковного, а народного календаря. Це перш за все, Навський Великдень або Русальний, і він випадає на четвер перед Трійцею. У цей день поминають самогубців, утоплеників та померлих нехрещеними дітей.

Описані вище звичаї та забобони відносяться до природної смерті. Якщо людина покінчила життя самогубством, її хоронили без священика, дзвонів і похоронного ритуалу на місці самогубства, на межі двох хотарів або за огорожею цвинтаря. Кожний, хто проходив біля самогубця, кидав на неї камінь, наслідком чого виростали високі могили. Тепер і самогубців почали хоронити на цвинтарях Бездомних, жебраків та подорожніх хоронила громада.

Отже, увесь рік сім'я носила жалобу, трималась зосереджено й сумовито. Не можна було співати, ходити на забави, наряджатися в барвистий одяг та, звичайно, робити весілля. Проте кожна людина сама обирає спосіб вшанування пам'яті померлого, це її особиста справа. Ми повинні пам'ятати, що з смертю, навіть, найблищої людини, наше життя не закінчується і ми повинні жити далі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник – Львів, 1912. – Т.1. – С. 131–424.
2. Колесса Ф. Вірування про душу й загробне життя в українській похоронній і поминальній обрядовості / Філарет Колесса // Записки НТШ. – Львів, 2001. – Т. 242. – С. 7–82.
3. Гузій Р. Похоронні обряди / Роман Гузій, Йосиф Вархол, Надія Вархол // Лемківщина: історико–етнографічне дослідження. – Львів; 1999. – Т. 2. – С. 94–123
4. Красновський І. Похоронні звичаї / Іван Красновський // Народна культура Лемківщини. – Львів, 2003. – Т. 131.
5. Барвінський О. Похоронна пісня / Олександр Барвінський // Руська читанка для науки руської літератури у вищих класах. – Львів, 1889. – Т. 2. – С. 24–25.
6. Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу: історично-релігійна монографія. – К., 1992. – С. 424.
7. Ульяновська С. Поховально-поминальна обрядовість / Світлана Ульяновська // Українці: історико-етнографічна монографія у 2-х книгах. Кн. 2. – Опішне., 1999. – С. 333–344.
8. Свенціцький І. Похоронні голосіння / Іларіон Свенціцький // Етнографічний Збірник – Львів, 1912. – Т. 31–32. – С. 1–129.
9. Пахолок С. Прояви народного етикету у похоронній обрядовості українців / Світлана Пахолок // <http://vuzlib.com/content/category/55/55/62/>
10. Горей Степанії Олександрівни, 1930 р. н., жителька с. Криниця, Новосанчівського повіту Краківського воєводства.
11. Орел Л. З поховального обряду в Україні / Любов Орел // Українська родина: Родинний і громадський побут. – К. – 2000. – С. 372–377.
12. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Ярослав Радевич-Винницький. – Львів, 2001. – 434с.

Янюк І.

Науковий керівник – доц. Старка В. В.

ДІЯЛЬНІСТЬ СПОРТИВНО-ГІМНАСТИЧНИХ ТОВАРИСТВ ПРАВО-РАДИКАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ В ПЕРІОД 1921-1939 РР.

Актуальність теми: діяльність молодіжних спортивних організацій «Пласт», «Сокіл» та інших викликає досить вагомий інтерес в нашому суспільстві. Діяльність більшості з них сягає своїми коренями в кінець ХІХ поч., ХХ ст. У міжвоєнний період остаточно відбулося їхнє структурне оформлення. Саме молодіжні гімнастичні товариства в цей період стали основою постачання молодих кадрів для політичних